

Xarici dili öyrənmənin psixolinqvistik xüsusiyyətləri

Məryəm Vaqif qızı Abdullayeva
Azərbaycan Dillər Universiteti
E-mail: meryem_abdullayeva@mail.ru

Rəyçilər: psixol.ü.f.d., dos. Ə.Ə. Əliyev,
psixol.ü.f.d., dos. C.Q. Alıyev

Açar sözlər: ünsiyyət, dil, fəaliyyət, nitq, insan, psixologiya, yeniyetmə, inkişaf

Ключевые слова: общение, язык, деятельность, речь, человек, психология, юность, развитие

Key words: communication, language, activity, speech, human, psychology, adolescence, development

Psixoloji nöqteyi-nəzərdən öyrənmənin bilavasitə psixolinqvistikanın predmet sahəsinə aid etsək səhv etmərik. Belə ki, öyrənmə aktiv prosesdir və şəxsiyyətin ünsiyyət fəaliyyətinin fəal fazasını təşkil edir. Son 20 ildə işıq üzü görmüş dərsliklərdə fənnin predmeti kimi nitq fəaliyyətinə yiyələnmək öz əksini geniş tapmışdır. V.P.Belyaninin [1, s.11] əsərində fərdi nitq aktında nitqin törənməsi, nitqin qavranması və nitqin formalaşması, A.A.Leontyevin [12, s. 19] insanın dünya obrazının dil vasitəsi ilə yaranmasında nitq fəaliyyətinin strukturu və funksiyası, G.N.Qorelov və K.F.Sedovun [4, s.7] əsərlərində nitqin öyrənilməsində insanın kommunikativ səriştəsinin fərdi-psixoloji aspekti kimi təqdim edilməsi göstərir ki, həm nitqin psixologiyasının, həm psixolinqvistikanın predmetləri üst-üstə düşür. Lakin məsələnin psixolinqvistik şərhində nitqin törənməsində fikrin dil ifadələrinə və qeyri-verbal ifadə vasitələrinə keçid və üsullarının xüsusiyyətləri öyrənilir. Psixolinqvistikada öyrənmə həm dil, həm də nitq fəaliyyətinin bütün elementlərini əhatə edir və öyrənmə dili öyrənən insanın dəyişmələrini nəzərdə saxlayır.

Xarici dilin öyrənilməsində dilin struktur-semantik xüsusiyyətlərinin linqvistik təhlili və onun psixi obrazı daşıma proseslərinin nitq fəaliyyətində öyrənilməsi həm dilin filogenezdə, həm də ontogenezdə öyrənilməsini ehtiva edir. Dilin yaranması, inkişafı, nitq prosesində formalaşması, həmçinin onun yaş xüsusiyyətləri, müasir dövrdə xarici dilə yiyələnmə üçün həm kifayət qədər nəzəri material, həm də praktikaya söykənməyə imkan verir. Ona görə də xarici dilə yiyələnməyin xüsusiyyətlərinə nəzər yetirmək tədqiqat üçün əhəmiyyət daşıyır.

F.İbrahimbəyov öyrənmədə yaşın psixolinqvistik xüsusiyyətlərini irəli sürmüşdür. Yaşlı dövründə xarici dili öyrənən hər bir adamı bəzi çətinliklərlə üzləşir:

Birinci növbədə psixoloji çətinliklər ondan ibarətdir ki, xarici dilə təbii tələbatın və müvafiq praktikanın olmaması, xarici dilin real həyatda işlənməməsi və öyrənməni davam etdirmək istəyənlərə aşağı nəticə göstərməsinə səbəb olur. Yaşlılardan öyrənmədə daha çox güc tələb olunur ki, nəinki uşaqdan, ona görə ki, psixi proseslər stabildir, aktiv inkişaf artıq kəsilmək üzrədir. Xarici dilin öyrənilməsi çoxlu qaydalar toplusunu yadda saxlamağı tələb edir, tələffüz sistemləri, beyinin cəldliyi və plastikliyinin yüksək həddi, bu bacarıqların qaydaları düzgün işlətmək üçün, öz fikirlərini ifadə etmək və başqasının fikirlərini anlamaq ciddi psixoloji səy tələb edir. Kiçik yaşlı yeniyetmə yaş dövrünə nisbətən gənclik yaş dövrü, xarici dili öyrənmə üçün çox vaxt və güc tələb edir.

Xarici dili mənimsəmənin üç ümumi prinsipi kommunikativ, koqnitiv və şəxsi prinsiplər

A.A.Leontyev tərəfindən irəli sürülmüşdür [11].

İkincisi növbədə xarici dilin öyrənilməsi orta və ali məktəbdə baş verir və bu kommunikativ səviyyədə xarici dili öyrənməyə kifayət qədər təsir etmir. Xarici dili öyrənmənin effektivliyini artırmaq üçün nitq situasiyalarından ibarət baza yaradılması da irəli sürülür [2].

Xarici dilin öyrənilməsinə psixolinqvistikanın rolu haqqında ilk elmi tədqiqat Azərbaycanda işi İbrahimbəyov F.Ə. aiddir [5; 6].

Dil və nitq sahəsində problemin birbaşa təfəkkürə aid olması və bu müstəvidə “...*dilin xüsusiyyətinin öyrənilməsinin onun nitqlə birləşdirilməsi problemi*” ilə bağlı olduğunu qeyd edən F.İbrahimbəyov [1] xarici dildə nitqin inkişafını təfəkkürün inkişafı kimi qiymətləndirirdi, həmçinin ana dili və xarici dili öyrənmə arasında ciddi fərqlərin olmasını və dillərin qarşılıqlı təsiri zamanı nitq törəmələrində baş verən müxtəlifliyin səbəblərini fərdi şüurda dillərin qarşılıqlı təsirinin psixolinqvistik xüsusiyyətləri ilə dildən – nitqə keçid zamanı baş verən hadisələrlə əlaqələndirirdi.

Rus psixoloji ədəbiyyatında xarici dilin öyrənilməsinin psixolinqvistik tədqiqatlar 70-ci illərə A.A.Leontyevə və A.A.Zalevskaya aiddir.

Üçüncüsü öyrənilən dilin ərazi etibarını ilə uzaqda olması onunla praktik olaraq əlaqə saxlamaq çətinliyi yaradır və o ünsiyyət vasitəsi kimi fəaliyyət göstərməsi müəyyən prinsiplərə söykənir.

Dördüncüsü sosiomədəni elementlərin varlığı ilə bağlıdır “başqa mədəniyyət”, yad mədəniyyətin doğma ölkədə olmaması xarici dili anlamağa və qəbul etməyə çətinlik yaradır. Bu çətinlik həmçinin kommunikativ strategiyaların öyrənmə məlum olmamasına görə mənimsəmə problemləri yaratmasıdır.

Xarici dilin öyrənilməsi zamanı kommunikativ strategiyanın olmaması kommunikativlik prinsipinə mənfi təsir edir, ünsiyyət zəifləyir və bu da insanlar arasında ünsiyyətə girməni motivasişdirən amillərin olmaması ilə bağlıdır [7].

Xarici dili öyrənmədə koqnitiv prinsip dili təkcə “tikinti materialı” kimi deyil, həm də koqnitiv planda linqvistik representasiyaların zahiri determinantları kimi nəzərdə tutmasıdır Psixolinqvistik səviyyədə dil mənalı sistemi kimi başa düşülür və dünyanın dil mənzərəsini yaradarkən psixi obrazların geniş qalereyasını yaradır. Xarici dili öyrənmə də koqnitiv linqvistikanın qanunauyğunluqlarının nəzərə alınması öyrənmənin psixolinqvistik təşkil edilməsi haqqında təsəvvürün formalaşması ilə bağlıdır.

Xarici dili öyrənmənin şəxsi prinsipi bacarıq və vərdişlərin təlim prosesində və real ünsiyyətdə keçirilməsinə xidmət edir. Ünsiyyətin reallaşması situasiyanın yaradılmasına, fərdi strategiya və öyrənmənin üslub və marağını nəzərə almağı nəzərdə tutur.

Qeyd etdiyimiz hər üç prinsip xarici dilin öyrənilməsində gənclik yaşına qədəm qoyan şəxslər üçün sabit motivlər sisteminin yaranmasına səbəb olur. Bu məsələ R.M.Frumkina [15] və digərlərinə aiddir.

Rus psixolinqvistik məktəbi öyrənmə haqqında psixolinqvistik görüşlərini Skinnerin, Torndaykin biheviosizm nəzəriyyəsinin tənqidi əsasında qurmuşdu, sonralar yeni biheviovizmə tənqidi yanaşmaları ilə ona üstünlük verməyə başladılar ki, öyrənmədə fəallığı nəzərə almaq lazımdır. Hər şey stimula → reaksiya ilə bağlı deyil [13].

Bu əsərə giriş sözündə A.Leontyev və A.Luriya öyrənmə zamanı hərəkətlərin “akseptorunun” fəallığı ilə dil formalarında davranışın proqramına əsaslandığını müsbət qiymətləndirmişlər. Rus psixolinqvistləri öyrənmə prosesində fəallığın qiymətləndirilməsində fəaliyyət kateqoriyasına əsaslanırdılar və məhz ona görə də A.A.Leontyevin psixolinqvistika haqqında yazdığı ilk əsərlərdə [8; 9] nitq fəaliyyətinə fəaliyyət kateqoriyasının bir halı kimi yüksək qiymət

mət verirdi.

F.İbrahimbəyovun, A.A.Leontyevin xarici dili öyrənilməsində psixolinqviistik tədqiqatlarında öyrənməyə çox geniş kontekstdə baxılırdı, hər iki tədqiqatçı üçün ilkin obyekt rus dili olmuşdu [10].

Hər iki müəllif xarici dildə dil və nitq materiallarının öyrənilməsinə, onların mənimsənilməsi prosesinə xarici linqviistik təcrübənin anlam modelinin şərti kimi psixolinqviistik təhlil verilmişdir, həmçinin dilin və nitqin kommunikativ səriştəlilik məsələsi nəzərdə tutulmuşdur.

Xarici dili öyrənmənin psixoloji xüsusiyyətlərini təhlil edən hər iki müəllif bu prosesdə linqviistik təcrübədən yararlanmağı, xarici dildə nitq fəaliyyətinin öyrənilməsində sistemstruktur xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmasını semantik biliklərin xarici dildə nitq fəaliyyətinə təsirinin keçirilmə və interferensiya, həmçinin generalizasiya səviyyələrinin törəmənin məhsulu olan nitq fəaliyyətində yerini göstərmişlər.

Gənclik yaşı dövründə xarici dili öyrənmənin əsas psixolinqviistik problemləri fərdi strategiyaların yoxluğu və ya nəzərə alınmaması, öyrənmə prosesində ortaya çıxan çətinliklər haqqında leksik, qrammatik, fonetik səviyyələri haqqında biliklərin olmamasıdır [14].

Beləliklə, xarici dili öyrənmənin yaş xüsusiyyətləri psixoloji və psixolinqviistik xüsusiyyətlərlə müşayət olunur:

Psixoloji: aktiv inkişafın ləngiməsi, psixi proseslərin stabilləşməsi, daha çox qaydaları yadda saxlamaq, beyinin sürətlilik və plastikliyinin ləngiməsi, daha çox enerji itkisi ilə,

Psixolinqviistik: kommunikativ strategiyanın olmaması, ünsiyyətdə fərdi üslubun çatışmazlığı koqnisiyanın köməyi ilə yaradılan dil materialı əsasında yaradılan dil materialı əsasında yaradılan dünyanın və anlamının zəif dil obrazları müşayiət olunur.

Məqalənin aktuallığı. Aktiv proses kimi öyrənmənin şəxsiyyətin ünsiyyət fəaliyyətinin fəal faza olduğunu və mövzunun da onun bir istiqaməti sayılan xarici dili öyrənmənin psixolinqviistik xüsusiyyətlərindən bəhs etdiyini nəzərə alsaq, məqaləni aktual hesab edə bilərik.

Məqalənin elmi yeniliyi. Elmi yenilik ondan ibarətdir ki, məqalədə fərdi nitq aktında nitqin törənməsi, qavranması və formalaşması, insanın dünya obrazının dil vasitəsi ilə yaranmasında nitq fəaliyyətinin strukturu və funksiyası, nitqin öyrənilməsində insanın kommunikativ səriştəsinin fərdi-psixoloji aspekti, eləcə də öyrənmədə yaşın psixolinqviistik xüsusiyyətləri kimi vacib məsələlərlə bağlı görkəmli alimlərin əsərlərindən nümunələr göstərilir, xarici dili mənimsəmənin ümumi prinsiplərinə toxunulur və bu öyrənmədə yaş xüsusiyyətləri ilə bağlı olan psixoloji və psixolinqviistik cəhətlər sadalanır.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədən orta ixtisas məktəblərinin müəllimləri, tələbə və magistrantlar istifadə edə bilərlər.

Ədəbiyyat

1. İbrahimbəyov F. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Mütərcim, 2017.
2. Алхазышвили А.А. Психологические основы обучения устной иностранной речи. Тбилиси: Ганатлеба, 1974.
3. Белянин В.П. Психоллингвистика. М.: Флинта, 2003.
4. Горелов И.Н., Седов К.Ф. Психоллингвистика. М.: Лабиринт, 2008.
5. Ибрагимбеков Ф.Я. К вопросу о связях мышления и речи при дву и многоязычии // Ученые записки АПИ языков им. М.Ф.Ахундова. Выпуск IX, 1961.
6. Ибрагимбеков Ф.Я. О психологических основах обучения русскому языку в национальной школе. В кн.: Велик и могуч. Ташкент, 1965.

7. Лазарева Э.А., Тельшинов Г.Н. Использование коммуникативных стратегий вежливости в Американской интернет-рекламе / Э.А.Лазарева, Г.Н.Тельшинов // Политическая лингвистика / Гл.ред. А.П.Чудинов; ГОУ ВПО “Урал Гос. пед. ун-т” Екатеринбург, 2010, Вып.3(33).

8. Леонтьев А.А. Слово в речевой деятельности. М., Наука, 1965.

9. Леонтьев А.А. Психолингвистические единицы и порождения речевого высказывания. М., МГУ, 1969.

10. Леонтьев А.А. Некоторые проблемы обучения русскому языку как иностранному (психолингвистические очерки). М., МГУ, 1970.

11. Леонтьев А.А. Язык и речевая деятельность в общей и педагогической психологии. Избранные психологические труды. М., Воронеж: МПСИ, НПО “МОДЭК” 2001.

12. Леонтьев А.А. Основы психолингвистики. М.: Смысль, 2003.

13. Миллер Д., Ю.Галантер. К критериям структуры поведения. М.: Прогресс, 1965.

14. Старкова Д.А., Т.В.Польшина. Психолингвистические особенности обучения взрослых иностранному языку. journals.uspu.ru / Старкова_Польшина%20.Психолингви.

15. Фрумкия Р.М. Психолингвистика. М.: АСАДЕМА 2003.

М.В. Абдуллаева

Психолингвистические особенности обучения иностранного языка

Резюме

Статья посвящена изучению особенностей психолингвистических этапов текстов и личностей в изучении иностранных языков. В статье анализированы порождение, составление и преобразование текста как критерии обучения. Также в статье рассмотрены соединение языка и речи в психолингвистических процессах.

M.V. Abdullayeva

The psycholinguistic features of learning a foreign language

Summary

The article deals with the stages psycholinguistic characteristics of personality. The design, origin and reproduction of text has been analyzed in the article as a criterion of learning and the integration of language and speech in the psycholinguistic process has been examined.

Redaksiyaya daxil olub: 04.11.2019